

EUGENIK SOM DISTINKTIONS- PRAKSIS I DEN DANSKE VELFÆRDSSTAT

AF BJØRN HAMRE

Denne artikels fokus er distinktion og eugenik i velfærdsstaten. Som udgangspunkt antages det i artiklen, at eugenik gennem 1900-tallet fik afgørende betydning for opfattelsen af skellet mellem at være normal og unormal, og at dette i en pædagogisk kontekst ses i en række distinktioner. At Danmark i 1929 var det første land, der fik en lovgivning for eugenik, kan umiddelbart forekomme modsætningsfyldt i en stat, der historisk har været båret af en selvforståelse, hvor demokrati, lighed og deltagelse har været nøgleord. Artiklen har fokus på den danske udvikling, men benytter i nogle tilfælde den skandinaviske udvikling som referencekontekst. I tråd med etableret forskning ses eugenik som et mangesidet fænomen,¹ hvis distinktioner derfor ikke kan opfattes som helt entydige, og hvis praktiske virkninger heller ikke kan bestemmes en til en.

INTRODUKTION

Billedet af de skandinaviske velfærdsstater har været forbundet med en social og liberal samfunds- og skoleorganisering. Perioden 1945-1970 fik titlen "guldalderen" for velfærdsstaterne i Skandinavien,² hvor idealet om lighed siden 1960'erne er blevet betragtet som et vigtigt redskab til at udligne forskelle i baggrunde og social arv. Skolesystemener gennemgik moderniseringsprocesser, hvor de socialdemokratiske partier i de skandinaviske lande var de centrale aktører. Skolesystemet blev opfattet som stedet, hvor forskelle – eller i tråd med temaet for denne årbog distinktioner – kunne minimeres, hvilket f.eks. fremgår i citatet: "Uddannelse for alle børn blev også anset for at være det vigtigste redskab til at reducere sociale forskelle og øge social mobilitet i befolkningen. Staten blev anset for at være den legitime myndighed til at have ansvaret for uddannelse som et fælles gode."³ Staten har traditionelt haft en stærk indflydelse på curriculum, og pro-

---

1 Koch 2006; Tydén 2010.

2 Petersen 2006.

3 Imsen et al. 2017: 568, min oversættelse.

gressivisme som pædagogisk tankegang har været relateret til overordnede ideer om demokratisering, lighed og social retfærdighed. "Enhedsskolen blev i sig selv set som et stadie i elevernes demokratiske socialisering, da den placerede dem i et fællesskab, hvor alle samfundsklasser ville mødes. Enhedsskolen var et demokratisk samfund i miniature."⁴

Det kan synes bemærkelsesværdigt, at der parallelt med betoningen af disse værdier *også* findes en historisk udvikling, som i høj grad har bestået af praksisser, der har konstrueret distinktioner mellem elever og samfundsgrupper, såsom eugeniske bestræbelser,⁵ intelligenstagning⁶ og børnepsykiatriske undersøgelser.⁷ Og at Socialdemokratiet på et område som eugenik som ideologi og praksis også her har spillet en afgørende betydning. Tematisk knytter denne artikel således i særlig grad an til temanummerets vægtning af eugenikkens betydning for mulige distinktioner.

De skandinaviske lande har en lang historisk tradition for samarbejder; f.eks. om handicapforhold i 1800-tallet, i Socialdemokratiets rolle i udviklingen af den nordiske velfærdsstat, samt den i international sammenhæng tidlige og udbredte brug af sterilisering i lovgivning og praksis. I artiklen ligger en antagelse om, at eugenik og den praksis, den legitimerede gennem lovgivning og internering af mennesker, der blev opfattet som åndssvage, bidrog til skabe varige distinktioner mellem, hvad det vil sige at blive opfattet som et normalt og unormalt menneske. Artiklens forskningsspørgsmål bliver derfor at undersøge: hvordan eugenik som ideologi og praksis bidrog til at skabe varige distinktioner, der kan tænkes at have haft betydning for samfund og skole.

Indledningsvis vil jeg præsentere min teoretiske forståelse af eugenik. Jeg forstår i tråd med Michel Foucaults problematiseringsbegreb⁸ eugenik som et svar på nogle problemer, der blev synlige i sidste del af 1800-tallet, som indebar nogle konstruktioner af noget som værende inkluderet, andet som ekskluderet, og som producerede nogle svar på det, der blev defineret som problematisk. Eksempelvis kan det antages, at eugenik som ideologi var et svar på nogle problemer, der udgrænsede nogle mennesker som degenererede, og som bidrog med forslag til eugeniske praksisser, der skulle løse problemet. Metodisk gribes artiklen an gennem tre historiske nedslag: 1) et nedslag i 1800-tallets organisering af undervisning af mennesker med handicap, altså perioden før og på tærsklen til eugenikkens gennemslag, 2) et nedslag i 1900-tallets eugeniske lovgivning og

---

4 Telhauga et al. 2006, 253, min oversættelse.

5 Koch 1996; Koch 2000.

6 Ydesen 2011.

7 Hamre et al. 2019.

8 Foucault 1997; Foucault 1998.

argumenterne herfor, dvs. i perioden hvor det eugeniske problem adresseres, og lovgivning vedtages som løsning til at imødegå problemet, 3) et nedslag, der med afsæt i dansk handicapforskning i samme periode behandler, hvordan eugenik som distinktionspraksis blev opfattet som en kønnet problematik. I den konkluderende diskussion besvares problemformuleringen, og der diskuteres mulige forbindelser mellem andre samtidige og senere differentieringspraksisser i den danske velfærdsstat, og det adresseres, hvilke mulige forskningsspørgsmål det i den kontekst vil være hensigtsmæssigt at forfølge. Artiklens fokus er den danske udvikling, perspektiveret gennem referencer til den øvrige skandinaviske historie på området, ikke med ambitionen om at bidrage til komparativ forskning, men at anvende det skandinaviske blik som en mulighed for at sætte den danske udvikling på feltet i perspektiv. Gennemgående benytter jeg de historiske betegnelser for mennesker med handicap i artiklen, f.eks. betegnelsen åndssvag, som den gruppe, der primært var genstand for de eugeniske bestræbelser.

PÅ TÆRSKLEN TIL 1800-TALLET – OPLYSNINGSTÆNKNING OG DUELIGHED

Ifølge den amerikanske uddannelseshistoriker Thomas Popkewitz kan didaktik, pædagogik, skole og skolesystemet siden Oplysningstiden ses som værende formet af en bestemt form for rationalitet og politisk fornuft, der kan betegnes som kosmopolitanisme.⁹ Idealet om kosmopolitanisme samler Oplysningstidens bestræbelser, transcendent værdier og idealer om fremskridt og humanitet og udtrykker en forhåbning for fremtiden og for det fremtidige skolesubjekt. Disse forhåbninger indeholder ifølge Popkewitz også frygten for det skolesubjekt og den befolkning, der ikke efterlever eller ligefrem truer idealerne. Skolesystemets kosmopolitanisme indeholder derfor også distinktioner, hvilket gør det relevant i denne artikels kontekst. Lignende betragtninger finder vi i den historiske handicapforskning, hvor institutionelle rammer og indespærringen af mennesker med handicap er blevet analyseret som eksempel på en særlig politisk rationalitet anvendt i vestlige lande i århundreder, en rationalitet, der har indbefattet afsondringen af bestemte befolkningsgrupper.¹⁰

Ifølge den norske historiker Jan Froestad blev handicap indtil slutningen af 1700-tallet betragtet som guddommeligt og naturgivent.¹¹ At handicap blev opfattet som naturgivent, omgærdede forestillingerne om handicap med ubevægelighed, som man højst kunne vise omsorg for i den guddommelige orden. Kirken

---

9 Popkewitz 2008.

10 Se bl.a. Stiker 1999; Ben-Moshe et al. 2014; Hughes 2020.

11 Froestad 1995: 78.

dominerede i århundreder de folkelige forestillinger om handicap. Dette syn blev med Oplysningstiden gradvist ændret, idet oplysningstænkere troede på uddannelse og pædagogik i menneskets moralske dannelse.¹² Det hang blandt andet sammen med Jean Jacques Rousseaus syn på mennesket som grundlæggende godt og forestillinger om, at mennesket var formbart. Det var et optimistisk og fornuftsbåret syn på at skabe menneskets muligheder. Dette syn lå tæt på en anden idé om at optimere de menneskelige ressourcer, så den enkelte bedst muligt ville kunne gøre nytte i moderniseringen af samfundet. I overensstemmelse med denne filosofi udgjorde fattige og mennesker med forskellige typer af skavanker således potentielle ressourcer for samfundet, og det syn fik betydning for udviklingen af pædagogiske institutioner internationalt såvel som i Skandinavien. Ifølge Froestad satte selve idéen om menneskets formbarhed aftryk i både fattig- og skolevæsenet, såvel som i udviklingen og organiseringen af syge- og sindssygevæsenet.¹³

Distinktioner mellem elever er ikke noget nyt fænomen i den danske skolehistorie. I perioden 1780-1850 var udsondring af fattige elever fra den offentlige skole et mantra i skoledebatten.¹⁴ I de offentlige skoler, der tog form i første del af 1800-tallet, var der ud over sondringen mellem borgerskabets børn og de fattiges børn også sondringen mellem drenge og piger, der blev undervist for sig. "Adskillelse og udsondring havde i denne periode en positiv valør."¹⁵ Denne positive valør var i tråd med oplysningstidens fokus på, at alle ressourcer skulle udnyttes bedst muligt, og dette blev i de nævnte tilfælde gjort gennem adskillelse som princip, om end adskillelsen i det nævnte tilfælde må siges at være kommet borgerskabets børn mest til gode.

Der var også handicappede børn i de offentlige skoler i begyndelsen af 1800-tallet, hvilket fremgår af skoleprotokoller fra perioden. Det var elever, der var døve, blinde, havde fysiske handicaps, eller blev opfattede som åndssvage, og som samlet set blev opfattet som et problem for skolen.¹⁶ Nogle af eleverne blev opfattet som u-underviselige. Også her gjorde Oplysningstidens idealer om, at alle kunne gøres til nyttige borgere, sig imidlertid gældende.¹⁷ Grundlaget for de første handicapinstitutioner baserede sig nemlig på periodens forestilling om, at mennesket var bevægeligt og formbart. Fra begyndelsen af 1800-tallet iværksattes en række initiativer til undervisning af handicappede: I 1807 blev Døveinstituttet etableret; i 1811 kom det første danske institut for blinde i København til og i 1855

---

12 Ibid.: 78-79.

13 Ibid.: 80.

14 Larsen et al. 2013: 188-195.

15 Ibid.: 188-195.

16 Ibid.: 262.

17 Ibid.: 263.

den danske første institution for åndssvage. Distinktioner i skolen var således fra 1800-tallets begyndelse en del af det at organisere skolen. Selve årstallene for oprettelsen af handicapinstitutioner siger noget om det hierarki, der eksisterede mellem handicapgrupperne, hvor de åndssvage "indtil midten af århundredet var placeret i lokalsamfundet, uden at der på nogen måde blev taget hensyn til dem i skolesystemet,"¹⁸ mens døve og blinde tidligt havde fået etableret undervisningsinstitutioner, hvor de fik mulighed for at nyttiggøre sig.

Forestillingen om, at menneskets potentiale kunne nyttiggøres, fik betydning for mennesker med handicap og andre udsatte grupper og bidrog til en videnskabelig og ideologisk moderniseringsproces, der omfattede muligheden for at eksperimenterer med initiativer inden for områder som pædagogik, handicap, uddannelse og politik. Udviklingen i den videnskabelige ekspertise påvirkede samtidig i stigende grad opfattelsen af, hvad det ville sige at have et handicap. Opfattelsen tog form gennem den medicinske udvikling, men også i pædagogik og i måden, hvorpå skoler og uddannelse for mennesker med handicap opstod og blev organiseret i Skandinavien. En proces, der ikke alene tog form i de skandinaviske lande, men var del af en større rationaliserings- og moderniseringsproces.

Der udvikledes en institutionel og undervisningsmæssig praksis for det, der langt senere blev benævnt specialpædagogik. I grove træk var der et hierarki blandt de forskellige handicap, hvor døvstumme-undervisning f.eks. lå før blindhed og åndssvaghed, og dette hierarki var synligt i institutioner for handicappede i de skandinaviske lande før 1840. De døvstumme børn blev betragtet som mest nyttige. I det hele taget var uddannelses- og omsorgsinstitutioner for døvstumme blandt de først etablerede typer af handicapinstitutioner i Europa og Skandinavien, fordi den målgruppe blev anset for at have det største potentiale. Aldersmæssigt var det barnet, der blev anset for at have det største potentiale, og et pædagogisk fokus på barnet ville derfor bedst muligt kunne sikre, at dennes nytteværdi blev omsat til gavn for samfundet. Derfor etablerede alle tre lande undervisning for døvstumme børn i begyndelsen af 1800-tallet.¹⁹ Der var tale om et pionerarbejde i alle tre lande uden etablerede faglige netværk eller fælles politikker på tværs af de nordiske lande, der kunne understøtte arbejdet.

Processerne varierede i landene, men i alle tre tilfælde påvirkede staten i sin politik for skolerne generelt også praksis for skolegang og undervisning af døvstumme.²⁰ I perioden 1840-1890 udvikledes pædagogikken og uddannelsen af døve og stumme sig internationalt såvel som i de nordiske lande. Døvstumme-

---

18 Ibid.: 267.

19 Froestad 1995:83.

20 Ibid.: 126.

pædagogik blev en praksis, der udviklede sig gennem foreninger, tidsskrifter og faglige netværk i Skandinavien. Pædagogikken og undervisningen blev underlagt en systematisk tilgang med principper, teknikker og ny viden.²¹ Det gik for eksempel ud på, at værdierne og formålet med undervisningen blev klargjort. Det var institutioner, der blev betragtet som særligt effektive, og som fik international betydning.²² Et internationalt blik på døvstumme-undervisning var dog ikke noget nyt fænomen; allerede i 1803 havde den senere forstander for døveinstituttet i København Peter Atke Castberg foretaget en studierejse i Europa, hvor han havde iagttaget de pædagogiske metoder på institutioner for døve og blinde.

Nordiske møder og tidsskrifter opstod i perioden 1840-1890 med henblik på at dele viden om døvstumhed, blindhed, åndssvaghed og andre handicap. I 1872 og herefter blev der etableret nordiske møder om det, der blev kendt som Abnormsagen, der både fik en politisk og en pædagogisk betydning. På møderne samledes nordiske eksperter for at diskutere faglige spørgsmål om pædagogikken, formulere udtalelser og beslutte, hvordan de kunne påvirke politikere. De centrale spørgsmål drejede sig om organiseringen af plejen og pædagogikken for de handicappede. I forhold til det sidste kunne det være drøftelser af pædagogiske metoder, der kunne gavne barnets udvikling. I Danmark udvikledes talemeteret f.eks. til at støtte mennesker, der var døvstumme. Der var således fælles drøftelser om de centrale og hyppige udvekslinger. I praksis har der formentlig været stor variation i, hvordan pædagogik for handicappede formede sig i Skandinavien i sidste del af århundredet.

Abnormsagen i de nordiske lande udviklede sig trods nationale forskelle som en slags fælles projekt gennem nordiske møder, fælles tidsskrifter og udveksling af ideer og praksis og gik ofte på tværs af de specifikke handicapgrupper. De fælles bestræbelser på tværs af felter og grænser bidrog til udviklingen af nationale normer og praksis inden for pædagogik og omsorg for mennesker med handicap i Sverige, Norge og Danmark. Pædagogik spillede en vigtig rolle, når det drejede sig om institutionaliseringen af handicappede i 1800-tallet, uanset om det gjaldt skoler rettede mod de forskellige grupper af mennesker med handicap eller plejeinstitutioner.²³ Pædagogik blev debatteret blandt de fagfolk, der organiserede disse første initiativer, og der var udveksling og kampe om den rigtige måde at undervise på. Pædagogiske principper var vigtige og genstand for diskussion. Man mente, at pædagogik sammen med medicinsk behandling og støtte kunne helbrede åndssvaghed eller i det mindste gøre den enkelte egnet til at deltage i samfundet.

---

21 Ibid.: 128.

22 Ibid.: 128.

23 Se bl.a. Froestad 1995; Kirkebæk 1993a.

Det afspejlede oplysningstidens idealer om, at den enkelte skulle være nyttig for samfundet. Man kunne opfatte det som et optimistisk syn på mennesket, hvilket altså gav anledning til udviklingen af pædagogikker for de mennesker, der blev anset som handicappede. På dette område lignede den skandinaviske udvikling den internationale udvikling.

I 1800-tallets sidste del ændredes forsorgen og synet på den handicappede.²⁴ De forhåbninger, der havde været i århundredets begyndelse om uddannelse og helbredelsen af åndssvage, blev i slutningen af århundredet stort set forladt. De store handicapinstitutioner for f.eks. åndssvage blev i tiltagende grad anstalter, hvor de internerede i overensstemmelse med den måde, de var blevet klassificeret på, modtog træning og udførte forskellige former for arbejde, der blev skønnet samfundsgavnligt. "Læreren og amatørfilantropen blev underordnet lægen, den ekspert, der kunne klassificere udviklingshæmmede og afgøre omfanget af psykisk udviklingshæmning og efterfølgende den nødvendige mængde træning."²⁵ Store dele af den danske handicapforsorg var blevet organiseret af private filantroper, f.eks. blev De Kellerske Anstalter grundlagt på privat basis, ligesom Ordblindeinstituttet blev oprettet på privat initiativ. Indskrivning og ophold på handicapinstitutioner blev dog i stigende grad understøttet af den offentlige sektor. Mens lægerne havde den dominerende position i Danmark på tærsklen til det 20. århundrede, var svensk handicapforsorg stadig præget af tradition, religiøse og filantropiske værdier.

Omsorgen for de åndssvage i de skandinaviske lande kan ifølge Froestad ses som et prisme, der afspejler, hvordan forskellige tendenser inden for handicapomsorg udviklede sig, og hvordan behandling af andre for handicaps blev håndteret.²⁶ Forskellene var tydelige, når det gjaldt spørgsmålet om, hvordan man kunne differentiere mellem grupperne.

I sin forskning i de åndssvages historie har Birgit Kirkebæk argumentet for, at perioden 1884-1902 markerede en ændring i synet på målsætningen på åndssvageanstalterne, hvor den faglige opgave i 1880'erne havde haft fokus på oplæring med henblik på, at den åndssvage så vidt muligt kunne klare sig selv, så ændredes målsætningen i 1890'erne mod, at samfundet skulle beskyttes for den åndssvage. Forandringen medførte, at anstaltens formål skiftede fra at skulle oplære og behandle mod at skulle beskæftige og pleje de internerede.²⁷ Man kan på den baggrund formulere den hypotese, at der blev behov for mere sofistikerede redskaber til at forstå differentieringen, og at den senere eugeniske lovgivning, der blev

---

24 Se bl.a. Kirkebæk 1993a; Froestad 1995; Hansen 2005.

25 Hansen 2005: 15, min oversættelse.

26 Froestad 1995.

27 Kirkebæk 1993a.

vedtaget i Danmark, imødekom og legitimerede behovet for en mere systematiseret differentiering.

VELFÆRDSSTATEN, EUGENIK OG NYE DISTINKTIONER

På tærsklen til det 20. århundrede blev der i de skandinaviske lande lavet reformer for at håndtere områder som social sikring, alder, sygdom og arbejdsløshed. I den proces fik de socialdemokratiske partier i de nordiske lande en stor rolle i at understøtte en socialpolitik, der banede vejen for det, der er blevet opfattet som etablering af velfærdsstaten. De socialdemokratiske partier opnåede en meget stærk position i de tre lande i kraft af deres engagement i sociale rettigheder, samt i deres bestræbelser på at transformere sig fra arbejderklassens partier til partier med en mere folkelige appel i den første del af det 20. århundrede. I 1930'erne profilerede partierne sig som partier for folket, hvilket fremgår af slogans som "Folkhemmet i Sverige" og "Danmark/Norge for folket."²⁸ De politiske visioner tog form i samarbejde med eksperter som sociologer, økonomer og samfundsforskere i perioden og kom til udtryk i idéen om social ingeniørkunst, som blev integreret i 1920'ernes og 30'ernes politiske tankegang og praksis i perioden. Nogle af de mest fremtrædende eksperter var svenskerne Gunnar og Alva Myrdal, der også var aktive socialdemokrater og bidrog til datidens sociale, politiske og økonomiske teori.²⁹ En række historikere har argumenteret for, at ideerne om social ingeniørkunst også implicerede eugenik som idé og den praksis, den eugeniske tankegang medførte.³⁰

Eugenikken, hvis idégrundlag tog form i det 19. århundrede, dannede i det 20. århundrede videnskabeligt grundlag for sterilisering og udskillelse af de åndssvage og andre personer, der blev opfattet som degenererede. Eugenikken var i sin tænkning stærkt beslægtet med andre internationale idestrømninger, der prægede Skandinavien i slutningen af 1800-tallet: Charles Darwins evolutionsteori fra 1859, den franske psykiater Bénédict Augustin Morels degenerationsteori fra 1857 og videnskabsmanden Gregor Mendels arvelove. Det, der i en skandinavisk kontekst blev forbundet med racehygiejne, var dog først og fremmest den britiske psykolog Francis Galtons teori om eugenik. På baggrund af sin forskning i forholdet mellem medfødte faktorer og miljøets betydning argumenterede Galton for, at mentale karakteristika nedarvedes på samme måde som de fysiske. Konsekvensen af dette syn var, at så længe de mennesker, der blev betragtet som degenererede, formerede sig, ville degenerationen fortsætte til den næste generation.

---

28 Christiansen og Markkola 2006:18.

29 Ibid.: 20.

30 Se bl.a. Tydén 2002; Have 2000; Koch 2000; Christiansen og Markkola 2006.

I slutningen af 1800-tallet havde biologisk determinisme desuden en fremtrædende rolle i skønlitteraturen. Videnskabsmænd og tænkere som Bénédict Augustine Morel, Charles Darwin og Herbert Spencer havde også her inspireret til en arvelig determinisme og evolutionær tænkning, der blev udbredt i datidens litteratur, omend begrebet darwinisme dækkede "et forvirrende net af delvis overlappende og delvis modstridende biologiske ideer og myter."³¹ De forfattere og kulturpersonligheder, der tog afsæt i disse idéer, betragtede sig selv som liberale og progressivister, og ideerne prægede også de socialdemokratiske partier. Den svenske forfatter og progressivist Ellen Key, der skrev bogen *Barnets århundrede* i 1900, blev inspireret af Spencers evolutionære tænkning, idet Key antog, at ideen om en evolutionær udvikling gav håb om at producere mere fuldendte mennesker og forebygge degeneration.³²

De evolutionære ideer fremført af liberale og progressivistiske tænkere havde mange ligheder med Francis Galtons ideer om eugenik, og de fik stor indflydelse på de skandinaviske idéer om menneskeheden, samfundet og pædagogisk tænkning og praksis. De liberale tænkeres holdninger til eugenik blev også synlige i debatterne om steriliseringslovene i 1930'erne. Det var ikke kun læger og forskere, der videresendte tanken om sterilisering. I debatten var sterilisering også forbundet med spørgsmålet om prævention. Den danske feminist og forfatter Thit Jensen "brugte det eugeniske argument for prævention og information om prævention: at det ville reducere antallet af fødte børn, der er ramt."³³ Hun relaterede disse ideer til frigørelse af kvinder, familiens velstand, bedre uddannede børn og målet om at forhindre overbefolkning.

I begyndelsen af 1900-tallet tog de eugeniske teorier form i en tæt forbindelse mellem sociale og politiske argumenter for udviklingen af den skandinaviske velfærdsstat. Det sås gennem en stærk alliance på tværs af forskere og politikere i en forenet bekymring for befolkningens degeneration. I Sverige, Norge og Danmark transformererede videnskabsfolk og politikere idéerne til en eugenisk praksis. Dette fik i praksis betydning på områder som ægteskabslovgivning, adskillelse og sterilisationslovgivning. Det var initiativer, der samlet havde til formål at forhindre individer, der opfattedes som truende for samfundets velfærd, fremtid og velstand, i at formere sig. Lovgivningen stadfæstede således problematiseringer af en række personer, der ansås for problematiske.

I samtiden blev initiativerne benævnt "raceforbedrende tiltag."³⁴ Mellemløbskrigsårene, dvs. den periode, hvor de socialdemokratiske partier kom til magten og

---

31 Hansen 2005: 11, min oversættelse.

32 Axelsson 2007: 49.

33 Hansen 2005: 47, min oversættelse.

34 Se Wimmer 1929.

formede fundamentet for velfærdsstaterne, var også perioden, hvor den eugeniske inspirerede lovgivning blev vedtaget.

Danmark var det første land i Europa til at vedtage en lovgivning for sterilisering, hvilket gør landet til en interessant case. I 1924 nedsatte den danske justitsminister, K. K. Steincke, en kommission, der skulle undersøge mulighederne for sterilisering og kastration³⁵ for at iværksætte en lovgivning, der skulle håndtere problemet med afvigere. To år senere udsendte kommissionen en rapport, der anbefalede, at de såkaldt åndssvage og mentalt syge patienter samt mennesker over 21 år med en unormal sexlyst skulle kunne underlægges kastration eller sterilisering. Rapporten skabte ikke opsigt i pressen, og det var kun et lille antal læger, der fandt forslaget uacceptabelt. Nogle få juridiske fagfolk havde også en kritisk holdning til sterilisering og kastration, men de fleste politikere var for ideen. I 1929 blev en steriliserings- og kastrationslov vedtaget i det danske parlament - den første i en europæisk nation.³⁶ Kun en meget lille gruppe konservative kristne stemte imod lovforslaget. Senere i 1934 og 1935 vedtoges en lovgivning, der tillod tvungen sterilisering og kastration af "de åndssvage" og andre grupper.³⁷ Historisk set omfattede disse sidstnævnte grupper: psykiatriske patienter, epileptikere, vagabonder, pyromaner, kroniske alkoholikere og fattige mennesker.³⁸ Lignende processer foregik i Sverige og Norge med vedtagelsen af steriliseringslove: Norge i 1934 (justeret lov under nazisterne 1943-45) og Sverige i 1934 og 1941. Som i den danske sag vedtog Norge og Sverige steriliseringslovene med et bredt politisk flertal i parlamenterne.³⁹

Ifølge Mattias Tydén⁴⁰ omfatter antallet af steriliseringer i de tre lande i Danmark (1929-1960) ca. 11.000, Sverige (1935-1960) ca. 17.500, Norge (1934-1960) ca. 7000. Tydén understreger, at opgørelserne er anslåede tal, at de afspejler befolkningernes forskellige størrelse, og at "de [tallene] er stadig et spørgsmål om fortolkning, da operationer blev udført med blandede motiver og i tusmørke-zonen af frivillighed, pres og tvang."⁴¹ Endelig må det nævnes, at tallene er cirka-opgørelser, og at de også afspejler landenes forskellige måder at opgøre tallene på.

I begyndelsen af det 20. århundrede tog læger i Skandinavien initiativ til at stifte nordiske udvalg og samfund om eugenik, der afspejler den fælles interesse for

---

35 Koch 1996: 56.

36 Koch 2000: 344

37 Koch 1996.

38 Koch 2000: 193-194.

39 Koch 2006: 304.

40 Tydén 2010: 375.

41 Tydén 2010: 375, min oversættelse.

genetik. På trods af intern uenighed mellem forskere og læger i de tre lande blev eugenik som sådan ikke bestridt.⁴² Eugenik fik ligeledes en bred accept i befolkningen. Ifølge Mattias Tydén banede sociale og demografiske ændringer i landene vejen for etableringen af den eugeniske tanke, hvilket også kan forklare, hvorfor eugenik som ideologi ikke i det væsentlige blev udfordret.⁴³ En anden grund kan dreje sig om, at forståelsen af eugenik som begreb var præget af stor uklarhed, f.eks. har Lene Koch noteret, at der ikke var nogen "klar sondring var mellem sociale og arvelige argumenter."⁴⁴ Den uklare sondring kan have betydet, at eugenisk begrundede distinktioner således både var funderede i sociale og arvelige argumenter.

Sterilisering var datidens dominerende eugeniske praksis, der kunne finde sted på grund af de stærke forbindelser mellem politikerne og udøverne.⁴⁵ Disse forbindelser har vist, at etableringen af steriliseringslovene ikke kun tjente eugeniske formål, men også socialhygiejniske formål. Sterilisering blev betragtet som et nødvendigt medicinsk redskab såvel som offentligt og moralsk godt på den måde, at de, der blev betragtet som moralsk uegnede i samfundet, blev forhindret i at formere sig, hvilket blev opfattet som en socialhygiejnisk foranstaltning, der forhindrede de uegnede i at formere sig.

Eugenikkens kvalitet som distinktionsmarkør synes at have været, at den var en slags flydende betegner i samtiden. "Arvelige spørgsmål smeltede sammen med sociale, økonomiske og moralske bekymringer samt med bekymring for det enkelte menneske. De foranstaltninger, der blev foreslået for at imødekomme disse bekymringer, var tvivlsomme efter nogle standarder, men ikke efter andre."⁴⁶ Selvom idégrundlaget byggede på arvehygiejne, blev eugenikken i de skandinaviske lande, som anført af Tydén, sociopolitisk begrundet,⁴⁷ og der var forskellige argumenter for sterilisation som praksis. Svenskerne Alva og Gunnar Myrdal argumenterede for, at sterilisering kunne være til gavn for familien, moderen og barnets mentale og fysiske sundhed⁴⁸. Der var ikke én fælles nordisk steriliseringspolitik, men lovgivningerne blev gennemført i omtrent samme periode i Sverige, Norge og Danmark. Ét markant fællestræk var desuden, at idéen om at sterilisering af mennesker, der blev betragtet som åndssvage, hverken blev afvist i den offentlige debat eller i den konkrete praksis. Efter Forsorgslovens vedtagelse

---

42 Tydén 2010: 368.

43 Tydén 2010.

44 Koch 2006: 302, min oversættelse.

45 Koch 2006.

46 Koch 2006: 307, min oversættelse.

47 Tydén 2010: 369.

48 Tydén 2010.

i 1933 var danske lærere forpligtet til at indberette børn, som var under mistanke for at være åndssvage. Det blev også kritiseret, at lærerne ikke indberettede nok.⁴⁹ I de danske læreres blad *Folkeskolen* blev degeneration og den nødvendige udskillelse af de åndssvage diskuteret som et politisk og pædagogisk anliggende. Bekymringen for åndssvagheden var således tydeligt afspejlet i lærernes faglige diskurs.⁵⁰

“MORALSK ÅNDSSVAG” OG EUGENIKKENS KØNNEDE DISTINKTIONER

Blandt de strategier, som lægen August Wimmer havde omtalt i forhold til at begrænse faren for degeneration, var udskillelse. Dette blev gennem 1900-tallet realiseret i forskellige former, måske mest tydeligt gennem etableringen af ø-anstalter for åndssvage. Der var ikke alene tale om udskillelse, men om genopdragsprojekter, hvor de, der blev betragtet som moralsk degenererede, gennem opdragelse og arbejde i formyndernes øjne skulle blive til nye og bedre samfundsborgere, når de en dag forlod anstalterne. Derudover kan man med Michel Foucault betragte øerne som projekter, der i befolkningens øjne kunne fungere til skræk og advarsel. Øerne var kendt i offentligheden og har derved fungeret som symbolske steder for konstruktion af normalitet og afvigelse.

Den danske historiske forskning i handicap og psykiatri har vist, hvordan eugenik ikke alene producerede distinktioner fra mennesker, der blev opfattet som normale, men også producerede kønnede distinktioner.⁵¹ I sin forskning har Kirkebæk vist, hvordan åndssvaghed og manglende moral blev forbundet med afsæt i evolutionsteorien, hvilket gav legitimitet til at betragte åndssvage som kriminelle.

“I 1890’erne blev de moralsk åndssvage i Danmark klassificeret som en særlig gruppe inden for åndssvagevæsenet, men omkring århundredeskiftet blev den sprogbrug, som fagfolk anvendte, når de omtalte de “moralsk åndssvage” bredt ud og brugt i forhold til hele gruppen af lettere åndssvage.”⁵²

I samtidens forståelse blev åndssvaghed derfor betragtet som farlig for “racens” udvikling og fremtid. Derfor blev det set som en samfundsnyttig handling at sørge for, at de åndssvage ikke fik afkom, hvor de bedste midler var ægteskabslovgivningen, der blev forhindrede giftemål, og først og fremmest de sterilisationslovgivninger, der senere blev vedtaget, og som havde til formål at forhindre, at de åndssvage satte børn i verden, i samtiden kaldet “negativ eugenik.”⁵³ Den

---

49 Kirkebæk 1993b.

50 Se evt. Hamre 2012a; Hamre 2012b

51 Kirkebæk 1993a; 1997; 2004; 2005; Larsen 2020.

52 Kirkebæk 1993a: 18.

53 Ibid.: 18.

moralske åndssvaghed skulle ikke ses som noget isoleret, der kunne aflæres eller behandles, "men en mangel i hele individets udvikling."⁵⁴

"Moralsk åndssvaghed" som kategori var bl.a. inspireret af den italienske læge og kriminalantropolog Cesare Lombroso (1835-1909), der med afsæt i evolutionsteorien mente, at mennesket kunne fødes på et mere primitivt stadium i den menneskelige udviklingshistorie. Forbrydelse hos mennesket var i tråd med dette syn et tilbageslag til et mere primitivt niveau. Det var et syn, der blev omsat i praksis på de danske åndssvageanstalter i begyndelsen af 1900-tallet. Hvor man i midten af 1800-tallet primært havde bekymret sig om de åndssvage på grund af deres uarbejdsdygtighed, var det omkring 1900 bekymringen for deres forbryderiskhed og farlige seksualitet, der var i fokus for debatten om åndssvaghed.⁵⁵ De åndssvages farlighed gjorde, at de ifølge eugenikkerne måtte begrænses gennem lovgivningen og afsondres. De læger og jurister, der var aktører i de eugeniske bestræbelser, havde selv forbindelse til abnormområdet eller sindssygevæsenet.⁵⁶

I bogen *Defekt og deporteret – Livøanstalten 1911-1961* har Birgit Kirkebæk beskrevet den anstalt, der blev oprettet for, at samfundet skulle beskytte sig mod de mænd, der blev opfattet som "forbryderiske åndssvage mænd" i 1911,⁵⁷ og som i perioden 1911-1962 havde ca. 700 mænd interneret, oftest tidsubestemt. Det var mænd, der blev opfattet som lettere åndssvage og arbejdsføre, og som var interneret af disciplinære grunde, eller fordi de havde begået lovovertrædelser. Det antoges, i tråd med diagnosen moralsk åndssvag, at mændene havde en vagabonderingstrang, som dog kunne styres ved at de på øen var isoleret fra det øvrige samfund. Mændenes adfærd blev fortolket ud fra det eugeniske tankesæt, og øen blev anset for en afgørende forebyggende teknologi.⁵⁸ Samtidig blev øen også opfattet som et progressivt og humant tilbud til mændene, der både beskyttede mændene selv og samfundet. At mændene blev opfattet som degenererede, omfattede også deres sociale egenskaber, hvilket blev sammenfattet i diagnosen antisocial åndssvag; et syn, der betød, at de ledende fagfolk argumenterede for, at samfundet måtte beskytte sig mod mændene, hvis reproduktivitet man frygtede, og som derfor måtte forebygges gennem internering. I argumentationen fra lægerne for en ø-anstalt indgik desuden kvindeorganisationers krav om bedre beskyttelse mod sædelighedsforbrydere. Klassifikation og diagnosticering gav ifølge den ledende læge i åndssvageforsorgen, Keller, mulighed for at kontrollere problemet.

---

54 Ibid.: 17.

55 Ibid.

56 Kirkebæk 1993a: 20.

57 Kirkebæk 1997: 9.

58 Ibid.: 11.

“Tilbage staar endnu en gruppe – sikkert en meget talrig gruppe – aandelige undermålere med intellektuel og moralsk defect, som ikke kan leve ude i livet og heller ikke finde sig til rette på nogle af de bestående institutioner for abnorme mennesker. Færdes frit ude i samfundet, kan de ikke, modstandsløse, som de er, over for dettes talrige fristelser, frem for alt over for alkoholen. Og påvirkede af denne forgriber de sig på ejendomsretten, gjør sexuelle attentater, bliver brandstiftere osv. En kortere eller længere straf i en straffeanstalt er for dem som et slag i luften. De går ud af straffeanstalten, som da de kom ind.”⁵⁹

Som Kirkebæk også anfører, gav muligheden for at stille diagnosen legitimitet til den forebyggelse, som Keller ønskede sig, og han fremførte i sin agitation for ø-anstalten i høj grad selv betegnelsen “anti-social åndssvag.”⁶⁰ Diagnosen legitimerede en internering af en gruppe mænd, der blev betragtet som et samfundsmæssigt problem: “De blev generelt beskrevet som arveligt belastede, kriminelle og socialt mindreværdige mænd – mænd som var til belastning for samfundet både reproduktivt og socialt.”⁶¹ Selve det at konstruere noget som “anti-socialt åndssvag” var en eugenisk afledt konstruktion, der bidrog til at løse noget, der blev opfattet som et påtrængende socialt problem.

I bogen *Lætfærdig og løsagtig – kvindeanstalten Sprogø 1923-1961* behandler Kirkebæk tilsvarende interneringen af kvinder på øen Sprogø.⁶² Det var netop kvinder, der i forlængelse af diagnosen blev betragtet som lætfærdige og løsagtige. I perioden 1923-1961 husede Sprogø 500 kvinder. Behandlingen var en arbejds-terapi, der bestod af havearbejde, landbrugsarbejdet og husholdning. Christian Keller arbejdede fra 1918 på at få myndighedernes opbakning til grundlæggelsen af anstalten. I begyndelsen var Kellers begrundelse her, at interneringen ville forebygge spredning af kønssygdomme. I et agitationsskrift for anstaltens stiftelse nævnte han en række eksempler på, at kvinder i målgruppen enten blev udnyttet af mænd, eller at de åndssvage piger selv satte en masse børn i verden.⁶³

“Jeg føler mig i det store hele overbevist om, at får man først begyndt på et Sprogø, vil det gå som med “Livø”. Det vil vokse sig fast i

---

59 Chr. Keller i Ø-anstalten. *Nyt Tidsskrift for Abnormvæsenet*. 1909 (s. 33-37). Citeret efter Kirkebæk 1997: 19.

60 Kirkebæk 1997: 222-223.

61 Ibid.: 225.

62 Kirkebæk 2004.

63 Keller 1921.

den almindelige bevidsthed som en nødvendighed: disse piger må, for samfundets som for deres egen skyld, fjernes i kortere eller længere tid fra det frie liv, hvis erotiske fristelser de mangler evne til at modstå, så længe de er så unge og umodne. Ellers virker de som emner til kønssygdommenes hensynsløse forøgelse.”⁶⁴

Det er interessant, at begrundelsen i begyndelsen netop var socialhygiejnisk, selv om den eugeniske begrundelse senere blev dominerende. “Eugenikken og socialhygiejnen havde det til fælles, at de gik ind for forplantningshygiejne. Ud fra begge indfaldsvinkler var man optaget af at definere, hvem det var, som ikke kunne klare sig selv eller på anden måde var til gene for samfundet.”⁶⁵ Det var Kellers håb, at Sprogø ville vokse sig fast i myndighedernes bevidsthed, så projektet snart kunne fuldføres. Sundhedsstyrelsen havde givet sin anbefaling til anstalten i 1920, og Direktoratet for Børneforsorgen støttede også op om projektet.⁶⁶ Internering og den senere vedtagne lovgivning om sterilisation blev to praksisser, der samlet løste det, der blev opfattet som samfundets sociale problem med de åndssvage.

Med tiden afløstes argumentet om at hindre kønssygdomme af argumentet om at hindre det dårlige afkoms udbredelse, dvs. den eugeniske argumentation. Der var også andre argumenter. En anstalt ville løse et fattigdomsproblem, og endelig var der det argument, som også var blevet fremført af Keller i forbindelse med Livø-anstalten: at ekskludere kvinderne var en human gerning, der både ville beskytte samfundet, men også hjælpe kvinderne til at beskytte og disciplinere sig selv. Der var desuden det problem, at kvinderne var svære at placere på de eksisterende opdragelseshjem og retningshjem.⁶⁷ Som Kirkebæk anfører i sin forskning, var der i debatten ingen klar sondring mellem socialhygiejniske og patologiske argumenter.⁶⁸

Frygten for degeneration blev med tiden den stærkeste begrundelse for anstalten. Fik de “letfærdige og løsagtige” kvinder mulighed for at formere sig, ville det kunne true nationens velstand og fremskridt. I diagnosen lå en forestillingen om, at prostitution kunne være et tegn på den moralske åndssvaghed. At være en “Sprogø-pige” repræsenterede en sundhedsmæssig og moralsk trussel i samfundet, der kunne løse gennem en internering, der både ville løse spredningen af kønssygdomme og samfundets problem med prostitution. I journalerne over kvinderne blev diagnosen moralsk åndssvag ofte forbundet nymfomani og hyper-

---

64 Ibid.

65 Kirkebæk 2004: 39.

66 Ibid.: 45.

67 Ibid.: 32.

68 Kirkebæk 2004; Kirkebæk 2005.

seksualitet,⁶⁹ og kvinderne blev problematiseret som den aktive og forførende part i forhold til deres partnere. For kvindernes vedkommende blev diagnosen "moralisk åndssvag" således især knyttet til det at have en aktiv og udfarende seksualitet, der blev konstrueret som patologisk. Det var et modbillede, der blev konstrueret i kontrast til, hvad det ville sige at være en god og rigtig kvinde. Sprogø-pigen repræsenterede alt det modsatte. "Sprogø-pigens adfærd blev italesat som et modbillede på normal kvindelighed og som eksempel på, hvordan en unormal kvinde var."⁷⁰ Den diagnostiske problematisering af kvinden som seksuelt afvigende var et afgørende argumentet i institutionernes rason de etre. "Da kvindernes væsentligste forseelse var seksuel løsslupenhed, blev straffen både indgreb i kønsorganerne og påtvunget seksuel afholdenhed."⁷¹ Selve diagnosen aldrig blev problematiseret, og ved institutionens lukning var det behandlingen og ikke selve diagnosen, der blev problematiseret.⁷² Som Kirkebæk understreger i sin forskning om anstalten, så kan den ses som et apparat, der havde til hensigt at kontrollere kvinders seksualitet og reproduktion ved at patologisere samme seksualitet.⁷³ Konstruktionen af Sprogø-pigen, som Kirkebæk ligeledes bemærker, minder mindst ligeså meget om en uddannelse af offentligheden i, hvad det ville sige at være en rigtig og forkert kvinde.⁷⁴

Senest har afhandlingen *Opdragelse og diagnosticering: Fra uopdragelighed til psykopati på Vejstrup Pigeheim 1908-1940* af Bolette Frydendahl Larsen udvidet forståelsen af eugenik som kønnet distinktionspraksis.⁷⁵ Her vises det f.eks., hvordan arvehygiejne var en politisk logik, der fik konkret betydning for pigerne på opdragelseshjemmet, der blev forstået som særligt vanskelige. Som med ø-anstalterne var Vejstrup, der var omfattet af Værgerådsforsorgen, præget af Steinckes ønsker om at begrænse de individer, der blev betragtet som truende for "befolkningens fremtidige sundhed."⁷⁶ De uopdragelige piger på Vejstrup blev ligeledes opfattet som arveligt belastede, og som på Sprogø var det ikke ualmindeligt, at pigerne blev underlagt sterilisation. I nogle tilfælde blev det oplevet som en betingelse for, at pigerne igen kunne blive en del af samfundet.⁷⁷ Årsagerne til pigernes anbringelse var ofte forbundet med deres seksualitet, der således udgjorde en kønnet distinktion. Tilsvarende var løsningen på problemerne en kønnet opdra-

---

69 Kirkebæk 2005: 196.

70 Kirkebæk 2004: 28.

71 Ibid.: 30.

72 Kirkebæk 2005: 196.

73 Ibid.: 204.

74 Ibid.: 203.

75 Larsen 2020.

76 Larsen 2020: 275.

77 Larsen 2020: 284.

gelse, hvor pigerne gennem en moderlig omsorgsmagt skulle genopdrages til det, der i samtiden blev opfattet som gode huslige og kvindelige dyder.

KONKLUDERENDE DISKUSSION

Formålet med denne artikel har været at undersøge eugenik som en problematisering, der bidrog til distinktioner i den danske velfærdsstat. Der blev i indledningen formuleret en antagelse om, at eugenik som ideologi og praksis bidrager til at skabe distinktioner, der fik betydning i tilblivelsen af den danske velfærdsstat. På baggrund af artiklens første nedslag kan 1800-tallet ses som en periode, hvor differentieringen af mennesker med handicap tog form med baggrund i Oplysningstidens idealer om, at alle kunne og burde være til nytte for samfundet. Der blev tidligt etableret et hierarki, hvor døve lå øverst efterfulgt af blinde, og i bunden lå de åndssvage, der også var den sidste gruppe, for hvem der blev etableret en selvstændig skole med undervisning for øje. Generelt kan 1800-tallets institutioner for handicappede siges at have fokus på nytte, og at der specifikt for de åndssvages vedkommende var forestillinger om helbredelse. Dette syn brydes i slutningen af 1800-tallet, i takt med at nye teorier som evolutionsteorien, degeneration og eugenik vinder frem og får betydning for pædagogiske institutioner for handicappede såvel som for forsorgsinstitutioner. De åndssvages tilstedeværelse i samfundet bliver i stigende grad et problem for samfundet, og socialhygiejniske og arvehygiejniske elementer blandes i stigende grad i en samfundsmæssig problematisering af de åndssvage. De nævnte teorier bidrager med en biologisk og lægevidenskabelig legitimering af åndssvaghed som problem, og de arvehygiejniske argumenter kommer derved til at understøtte den socialhygiejniske problematisering af åndssvaghed som en fare for landets fremtid og velstand. Argumentet for eugenikken var således også socialhygiejniske og formuleret som et humant og progressivt tiltag af hensyn til den åndssvage selv. Som arvehygiejniske ideologi bidrog eugenik til at løse et socialhygiejniske problem for den gryende velfærdsstat. Eugenikken ændrede den differentiering af mennesker med handicap, der havde kendetegnet 1800-tallet gennem en medicinsk problematisering af den åndssvage. Selve problematiseringen indeholdt en række raceforbedrende tiltag, hvor sterilisering og internering af de åndssvage blev de vigtigste. Artiklens andet nedslag behandler primært den lovgivning, der blev etableret på baggrund af eugenikken og lagde et konkret grundlag for distinktioner mellem, hvad det ville sige at være et menneske, der blev anset som nyttigt og samfundsgavnligt, og et menneske, der i alle henseender blev betragtet som belastende. Eugenikken var i den betydning en profylaktisk teori, der indeholdt overvejelser om, hvem udgjorde et potentiale, og hvem der måtte betragtes som en belastning.

Artiklens tredje nedslag viser, hvordan en diagnose som moralsk åndssvag bidrager til at udgrænse en befolkningsgruppe som problematisk. Diagnosen er med til at legitimere udgrænsningen og skaber et handlegrundlag for lægerne og politikkerne. Eugenikken bidrager så at sige til en transformation af det problem, som skal løse. I begyndelse var kvinderne *bare* problematiske, fordi deres seksualitet truede billedet af kvindelighed og moderskab, og de eugeniske afledte diagnoser bidrog til at skabe et handlegrundlag. Tilsvarende blev mændenes småkriminelle adfærd og vagabonderingstrang med diagnosen "anti-social åndssvag" omsat til et medicinsk problem, der legitimerede sterilisation og internering. Eugenik var således en diagnostisk problematisering, der skabte mulighed for handling. Som Kirkebæk har vist i sin forskning, blev italesættelse som "Sprogø-pigen" og "mændene på Livø" begreber, der blev gængse offentlige betegnelser, hvorved eugenikkens distinktioner rakte langt uden for anstalterne og bidrog til samtidige og fremtidige problematisering af, hvad der vil sige at være samfundsgavnlig borger, og ikke mindst duelig som mand og kvinde; herved bidrog eugenikken med at skabe kønnede distinktioner.

Den eugeniske lovgivning og interneringen af de moralske åndssvage står som de mest umiddelbare og markante milepæle for de raceforbedrede tiltag, som fortalene for eugenik agiterede for. Det var markeringer, der bredt set bidrog til en offentlig diskurs omkring grænserne mellem det normale og det anormale. Eugenikken kom til at bidrage til skolens udgrænsning af de børn, der blev betragtet som åndssvage, gennem forsorgsloven pålæg om, at lærerne skulle sørge for at spore de børn, der var åndssvage. Der er behov for fortsat forskning i, hvordan eugenikken som differentieringsteknologi var forbundet med andre differentieringsteknologier såsom: 1) intelligencetestningen og videnskabeliggørelsen af elevdifferentieringen, 2) opkomsten af specialpædagogikken, der baserede sig på eugenikken og intelligensmålingens differentiering, 3) etableringen af den moderne børnepsykiatri, der både afgrænsede sig i forhold til århundredets tidlige opfattelser af barnet som degenereret, men som samtidig udbyggede de sorteringsmekanismer og undersøgelser, der blev introduceret med intelligencetestningen og børnepsykologien. Endelig er der behov for en forskning i, hvordan progressive idéer om humanitet og individualisering gennem hele perioden relaterede sig til de distinktioner, som blev introduceret med teorierne om evolution og degeneration, samt senere de ovenfor nævnte differentieringsteknologier.

Tak til Birgit Kirkebæk og Jesper Vaczy Kragh for vigtige diskussioner i artiklens tilblivelse.

SUMMARY

This article deals with eugenics as a historical distinction practice in the Danish welfare state. Eugenics is seen as a problematization of a particular group of people (the feeble-minded) that leads to particular practices in relation to what is designated as problematic. There are three historical focal points: 1) the 19th century, which is analyzed as a period in which differentiations were not eugenically legitimized, but in notions of the usefulness of those regarded as disabled, 2) the period in which eugenics permeates and through adopted legislation creates a basis for sterilization, and 3) a simultaneous period in which eugenics justifies the internment of the feeble-minded in institutions, and shapes gendered distinctions of the population problematized as feeble-minded. It is concluded that the biologically substantiated diagnoses of eugenics created legitimacy for secretion and sterilization.

Bjørn Frithiof Hamre, f. 1964, cand.mag. i pædagogik og historie, ph.d., lektor i pædagogik ved Københavns Universitet. Forskningsområder: inklusion og eksklusion set i et pædagogisk, historisk og sociologisk perspektiv. Specifikke områder: psykiatri, eugenik, testning, inklusion. Udvalgte publikationer omfatter B.F. Hamre, T. Axelsson & K. Ludvigsen: *Psychiatry in the sorting of schoolchildren in Scandinavia 1920–1950: IQ testing, child guidance clinics, and hospitalisation*, *Paedagogica Historica, International Journal of the History of Education*, 55, 2019, og B.F. Hamre, A. Morin & C. Ydesen (red.): *Testing and inclusive schooling – international challenges and opportunities*, 2018. London: Routledge.

KILDER OG LITTERATUR

- Ben-Moshe, L., Chapman, C., & Carey, A. C. (2014), *Disability Incarcerated: Imprisonment and Disability in the United States and Canada*. New York: Palgrave Macmillan.
- Christiansen, N.F. & Markkola, P. (2006), Introduction, I: N.F. Christiansen, K. Petersen, N. Edling, & P. Haave (red.), *The Nordic model of welfare: a historical reappraisal*. København: Museum Tusulanum.
- Foucault, M. (1997), "Politics, Polemics, and Problematizations." I: Paul Rabinow (red.), *The Essential Works of Michel Foucault, 1954-1984, Vol. I, Ethics: subjectivity and truth*. London: Allen Lane.
- Foucault, M. (1998), *History of the Present – On Problematization –* (Spring 1998), Berkeley 1983, The text is taken from an edited transcription of tapes of the seminar (without 254 a final revision by Foucault) by Joseph Pearson at Northwestern University. A copy of the publication is housed in the Foucault archive in Paris.
- Froestad, J. (1995), *Faglige diskurser, intersektorielle premisstrømmer og variasjoner i offentlig*

- politik. *Døveundervisning og handicapomsorg i Skandinavia på 1800-tallet*. Dissertation, Department of Administration and Organization Theory, University of Bergen.
- Hamre, B. (2012a), *Potentialitet og optimering i skolen – Problemforståelser og forskellssætninger af elever – en nutidshistorisk analyse*. Institut for Uddannelse og Pædagogik. Aarhus: Aarhus Universitet.
  - Hamre, B. (2012b), Den yderste halespids: bekymring som dispositiv i skolens problemforståelser og forskellssætninger. I: *Uddannelseshistorie*, nr. 46, s. 70-94.
  - Hansen, B. S. (2005), Something Rotten in the State of Denmark : Eugenics and the Ascent of the Welfare State. I: G. Broberg & N. Roll-Hansen (red.), *Eugenics and the Welfare State: Sterilization Policy In Denmark, Sweden, Norway and Finland*. Michigan State University Press.
  - Have, P. (2000), *Sterilisering av tatere 1934-1977. En historisk undersøkelse av lov og praksis*. Oslo: Norges forskningsråd.
  - Hughes, B. (2020), *A historical Sociology of Disability*. London & New York: Routledge Advances in Disability Studies.
  - Imsen, G., Blossing, U & Moos, L. (2017), Reshaping the Nordic education model in an era of efficiency. Changes in the comprehensive school project in Denmark, Norway, and Sweden since the millennium. I: *Scandinavian Journal of Educational Research*, 61: 5, s. 568-583.
  - Keller, C. (1909), Ø-anstalten. I: *Nyt Tidsskrift for Abnormvæsenet*, s. 33-37.
  - Keller, C. (1921), Sprogø. I: *Særtryk af Nyt Tidsskrift for Abnormvæsenet* 4. hefte.
  - Kirkebæk, B. (1993a), *Da de åndssvage blev farlige*. Holte: SocPol.
  - Kirkebæk, B. (1993b), Det dumme Barn i Skolen – udskillelse af åndssvage børn fra folkeskolen. I: *Den jyske Historiker*, nr. 62-63, s. 195-209.
  - Kirkebæk, B. (1997), *Defekt og deporteret. Ø-anstalten Livø 1911-1961*. Holte: Forlaget SocPol.
  - Kirkebæk, B. (2004), *Letfærdig og løstagtig. Kvindeanstalten Sprogø 1923/1961*. Holte: Forlaget SocPol.
  - Kirkebæk, B. (2005), Sexuality as Disability: The Women on Sprogø and Danish Society. I: *Scandinavian Journal of Disability Research*, 7:3-4, s. 194-205. DOI: 10.1080/15017410500246079
  - Koch, L. (1996), *Racehygiejne i Danmark 1920-1956*. København: Gyldendal.
  - Koch, L. (2000), *Tvangsterilisation i Danmark 1929-67*. København: Gyldendal.
  - Koch, L. (2006), Eugenic Sterilisation in Scandinavia. I: *The European Legacy*, 11: 3, s. 299-309.
  - Larsen, C., Nørr, E. & Sonne, P. (2013), Da skolen tog form: 1780-1850. *Dansk Skolehistorie* bind 2. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag.
  - Larsen, B. F. (2020), *Odragelse og diagnosticering: Fra uopdragelighed til psykopati på Vejstrup Pigeheim 1908-1940*. Lund: Lund University.
  - Petersen, K. (2006), Constructing Nordic welfare? Nordic social political cooperation 1919-1955. I: N.F. Christiansen, K. Petersen, N. Edling, & P. Haave (red.), *The Nordic model of welfare: a historical reappraisal*. København: Museum Tusulanum.
  - Popkewitz, T.S. (2008), *Cosmopolitanism and the Age of School Reform Science, Education, and Making Society by Making the Child*. New York: Routledge.
  - Stiker, H.-J. (1999), *A History of Disability*. Ann Arbor: The University of Michigan Press.
  - Telhauga, A.O., Asbjørn, O. & Aasenca, P (2006), The Nordic Model in Education: Education as part of the political system in the last 50 years. I: *Scandinavian Journal of Educational Research*, vol. 50, no. 3, July, s. 245-283.
  - Tydén, M. (2010), The Scandinavian States: Reformed Eugenics Applied. I: A. Bashford & P. Levine (red.), *The Oxford handbook of the history of eugenics*. DOI:10.1093/oxfordhb/9780195373141.013.002
  - Tydén, M. (2002), *Från politik till praktik: De svenska steriliseringslagarna 1935-1975*. Stockholm: Acta Universitatis Stockholmiensis.
  - Wimmer, A. (1929), *Sindssygdømmenes Arvegang og raceforbedrende Bestræbelser*. København: Levin & Munksgaards Forlag.
  - Ydesen, C. (2011), *The Rise of High-Stakes Educational Testing in Denmark, 1920-1970*. Frankfurt: Peter Lang Verlag.